

‘Evax en Sibilie. Een verhaal over liefde en ridderschap in de *Roman van Limborch*’

Roel Zemel

bron

Roel Zemel, ‘Evax en Sibilie. Een verhaal over liefde en ridderschap in de *Roman van Limborch*.’
In: *Spiegel der Letteren* 40 (1998), p. 1-24.

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/zeme001evax01_01/colofon.htm

© 2003 dbnl / Roel Zemel



Evax en Sibilie. Een verhaal over liefde en ridderschap in de *Roman van Limborch*

Een dichter met de naam Heinric schreef rond 1300 de monumentale *Roman van Heinric en Margriete van Limborch*.¹ Gezien de rol van de helden is het een roman over de 'jeugd'. Er treden jongelingen op die na een loopbaan 'van minnen ende van stride' een hoge bestemming bereiken. Een van hen is Evax, die door zijn ridderdaden en zijn liefde voor Sibilie, de koningin van Aragon, het uiteindelijk tot koning van Aragon brengt. Het verhaal van Evax en Sibilie is compositorisch en thematisch ingebed in het geheel van de *Limborch*. Maar het laat zich ook lezen als een afzonderlijke korte roman, opgebouwd rond het intrigerende gegeven van een arme ridder die voor een gehuwde koningin een onmogelijke liefde opvat die toch beantwoord wordt. Volgens een bekende dichter-hoogleraar behoort de geschiedenis van Evax en Sibilie 'zonder twijfel tot de beste novellen, die men, waar ook, gelezen heeft'.²

Het verhaal is ook in thematisch opzicht opmerkelijk. Het lijkt er namelijk op dat de dichter het geschreven heeft als correctie op de liefdesconceptie in de *Tristan*. Als deze indruk juist is, zou Heinric een stem hebben laten horen in een dispuut waarmee ooit het genre van de roman in de Franstalige literatuur begonnen is. Vanaf de jaren zeventig in de twaalfde eeuw tot aan de eerste decennia van de dertiende waren

- 1 Vgl. over achtergronden van de roman: J. Janssens, "Brabantse knipoogjes" in de *Roman van Heinric en Margriete in Limborch*. In: *Eigen schoon en De Brabander* 60 (1977), p. 1-16. Aan de Katholieke Universiteit Brussel bereidt Lieve de Wachter een proefschrift voor over de *Roman van Limborch*. Dit zal een uitvoerig hoofdstuk bevatten over het verhaal dat in dit artikel aan de orde is. Zie van haar hand: 'Twee fasen in de avonturen van Heinric en Echites in de *Roman van Heinric en Margriete van Limborch*'. In: *De kunst van het zoeken. Studies over 'avontuur' en 'queeste' in de middeleeuwse literatuur*. Onder redactie van B. Besamusca en F. Brandsma. Amsterdam-Münster 1996, p. 113-41.
- 2 *De Roman van Heinric en Margriete van Limborch*, in hedendaags nederlands naverteld en ingeleid door Albert Verwey. Santpoort 1937, p. 15. Volgens een ander, J.A.N. Knuttel, is 'Evax en Sibilie' de 'aantrekkelijkste episode' van de *Roman van Limborch* en 'ongemeen knap werk'. Hij heeft dan ook een groot deel van dit verhaal opgenomen in een bloemlezing. *Zie Ridderverhalen uit de Middeleeuwen. I. Frankische romans*. Amsterdam 1940, p. 183-225.

er romanciers die stelling namen tegen de *Tristan*. Het is een fascinerende gedachte om Heinric als auteur van ‘Evax en Sibilie’ aan de parade van die auteurs toe te voegen.

In zijn literatuurgeschiedenis schrijft Van Mierlo dat het verhaal van Evax uitloopt op ‘een nieuwe Tristan en Isolde’.³ Er ontstaat een liefdesrelatie tussen Evax en de gehuwde Sibilie, waarna beiden het hof ontvluchten, een gegeven dat inderdaad overeenkomt met de *Tristan*. Zou ‘nieuwe’ dan kunnen inhouden dat de Dietse ‘roman’ geschreven is als *Neo-Tristan*? In ieder geval is het de moeite waard ‘Evax en Sibilie’ eens te analyseren in vergelijking met Tristan en Iseut, zoals in het volgende zal gebeuren. Na een beknopt overzicht van de inhoud geef ik eerst een typering van de thematiek. Daarna ga ik nader in op het verhaal tegen de achtergrond van de *Tristan* en van literaire kritiek op deze roman.

Het verhaal

De jonge ridder Evax begeeft zich samen met zijn voedsterbroer Echites, die de zoon is van de graaf van Athene, naar Vansecuer, een stad in Aragon die belegerd wordt door de Arabieren.⁴ De koning van Aragon is bejaard en daardoor niet meer in staat te vechten. Hij is gehuwd met de jeugdige en beeldschone Sibilie, om wie het de Arabische koning begonnen is. Zodra Evax haar ziet, is hij in de ban van de liefde. Door het optreden van de twee vrienden, vooral dat van Evax, delven de heidenen het onderspit. Evax blijft hierna in Aragon, terwijl Echites vertrekt.

Het is Evax aan te zien dat hij te lijden heeft onder zijn liefde. Tijdens een gesprek met Sibilie in een boomgaard bekent hij die. Zij reageert evenwel afwijzend, waardoor Evax waanzinnig wordt. Twee jaar lang zit hij als dwaas gevangen in zijn logies.

Daaraan komt een eind door een nieuwe invasie van de Saracenen. De zoon van de eerder verslagen koning van Arabië leidt deze keer de

³ J. van Mierlo, *De letterkunde van de Middeleeuwen*. Deel I. 's-Hertogenbosch 1949², p. 368.

⁴ Versnummering en citaten hierna gaan terug op: *Roman van Heinric en Margriete van Limborch, gedicht door Heinric*. Uitgegeven door L.Ph.C. van den Bergh. 2 delen. Leiden 1846-1847. Het verhaal van Evax en Sibilie omvat een gedeelte van boek V (vs. 825-1910) en geheel boek VI (vs. 1-2806). Het begin van boek V verhaalt hoe Evax uit Athene vertrekt en op zoek gaat naar Echites. In Frankrijk toont hij in het gevecht op een bijzondere wijze zijn ridderschap. Samen met Echites verovert hij de stad Soissons voor de Franse koning.

aanval. Het land staat op instorten en de enige die redding zou kunnen brengen, is Evax. Door de tussenkomst van Sibilies dienaars, Colette, die namens haar meesteres tot Evax opbeurende woorden spreekt, keert hij, genezen, terug aan het hof. Als de koning van de heidenen een tweegevecht voorstelt, is het Evax die hem verslaat.

Een half jaar later heeft Evax opnieuw een gesprek met Sibilie in de boomgaard, wat ertoe leidt dat zij een plan ontvouwt. Evax moet in scène zetten dat hij gestorven is, waarna Sibilie hem na een jaar zal ontmoeten in Santiago de Compostela.

Sibilie gaat als pelgrim naar Compostela en ensceneert dat zij verdrinkt. Daarna trekt zij samen op met Evax. Zij leven in armoede, maar de liefde verschaft hun grote vreugde. Op een dag echter betreuren de twee elkaars lot, waarna Sibilie haar geliefde heimelijk verlaat. Zij gaat naar Venetië, waar ze de kost verdient met borduurwerk.

Evax keert terug naar Aragon, waar de oude koning overleden blijkt te zijn en de bevolking opnieuw in nood verkeert. Weer is er een omsingeling van Vansecuer door een Arabisch leger. In deze situatie kiest men de doodgevaande Evax tot koning. Zijn opstanding boezemt de tegenstander al angst in. De Arabieren willen er vandoor gaan met gezanten van Aragon. Evax bevrijdt hen en onderwerpt de heidense koning.

In Venetië gaan later Aragonese kooplieden een cadeau uitzoeken voor hun nieuwe vorst. Sibilie is de maakster, die in een kled de geschiedenis borduurt van haar liefde. Als Evax het geschenk ontvangt, begrijpt hij tot zijn grote vreugde waar zij is. Hij gaat naar Venetië om haar te halen. Daar laat hij Sibilie kleden als koningin en trouwt hij met haar, waarop beiden teruggaan naar Aragon.

Thematiek

De weg van Evax naar het gelukkige einde verloopt in fasen. En deze belichten aspecten van een thematiek die gaat over de relatie van ‘chevalerie’ en ‘amour’. In grote lijnen ziet dit thematische patroon er als volgt uit.⁵

5 Vgl. ook over Evax' carrière: J.D. Janssens, *Analyse van de structuur en de verhaaltechniek in de hoofse, oorspronkelijk Middelnederlandse ridderroman. Een vergelijkende interpretatie van de Trojeroman van Segher Diengotgaf, de roman van Walewein, de roman van Heinric en Margriete van Limborch en de Seghelijn van Jherusalem*. Leuven 1976, p. 168-69.

Tijdens Evax' eerste optreden in Aragon is er telkens sprake van ridderschap en van liefde. Omdat hij verliefd geworden is op Sibilie, verricht hij grote daden in de strijd. 'Nuwe minne dedem pine, / Diene nochtan verstercte sere' (V, 1084-85). Evax vecht, zoals gebruikelijk is bij strijdt aferelen in een hoofse roman, met Sibilie als inspirerende toeschouwer:

V,1128 Wat waendi hoe grote pine
 Dat miin her Evax dade, die toesach
 Dat die conincginne lach
 Ten tinne ende sach den striit;

Nadat Sibilie zelf hem op dat spoor heeft gezet, put Evax troost uit de gedachte dat dapperheid zal leiden tot de gunst van de beminde: 'Hi sal dienen met vromicheiden / Om siere vrouwen hulde' (V, 1403-04). Zijn verrichtingen als leidsman in de oorlog tegen de heidenen leveren Evax ook een ereprijs op voor zijn ridderschap, dat tot heil is van het land.

Maar een integratie tussen de beide thematische aspecten is niet mogelijk. Het probleem in Evax' ogen is een standsverschil. Hij weet dat zijn liefde 'te hoghe' is, want Sibilie is een 'mechtege conincginne, / Ende van conincgen al wt geboren', en hijzelf 'een arm baetseleer, / Ende ongebornich' (V, 1314-22). Hierdoor is zijn stemming er een van 'toren, ghepeins ende rouwe' (V, 1420). In het gevecht stuurt Evax twee verslagen koningen als present naar Sibilie. Zijn daden zullen echter geenszins leiden tot wederliefde:

V,1635 Doe was die vrouwe herde ongenedich
 Den ridder, die herde onledich
 Was in den striit om haren wille,

Als de oorlog voorbij is, rest Evax een leven in ellende. Hij is in de ban van 'hoge minne', waardoor zijn ridderschap, zo zegt hij in een klaagmonoloog, verloren is gegaan. Daarom waagt hij zijn kans door tijdens het eerste gesprek in de boomgaard Sibilie zijn liefde te bekennen. Uit zijn woorden blijkt dat deze allesbepalend is voor zijn bestaan:

VI,193 Herte, sen, sterven, leven,
 Vrouwe modi mi allene gheven,
 Want sonder u ic nemmeer en mach
 Meer ghecrighen bliden dach.

Dergelijke woorden zouden passen bij een 'amour-passion'-conceptie à la de *Tristan*. Sibilie is voor Evax wat Iseut was voor Tristan, zijn leven en zijn dood.

Het wordt zijn ‘dood’, omdat Sibilie woedend reageert. Het gevolg voor Evax is een tweejarige periode van ‘folie’. Aan het hof kan hij daarom niet meer functioneren. Evax, eerder als ridder ‘die bloeme der werelt al’ (VI, 284), ligt als een waanzinnige geketend in zijn herberg. Dat is het dieptepunt in zijn loopbaan.

Voor Evax gloort de weg uit het dal wanneer de Arabieren nogmaals Aragon binnenvallen. Sibilie zendt hem een bemoedigende boodschap - en ook haar ring -, waarop hij geneest. Als hij weer naar het hof gaat, verwachten de mensen in het land van hem hun heil:

VI,653 Wat waendi hoe hi was besien
Van den lieden die om hem tien,
Ende gode loveden menichfout,
Want si bi den ridder stout
Peinsden noch pays te gewinnen;

En inderdaad zal Evax' ridderschap Aragons redding zijn.

Een integratie van ridderschap en liefde lijkt nu in het verschiet te liggen. Op een verzoek van Evax antwoordt Sibilie:

VI,739 Daer bi siit in hoghen ende coene,
Ende verwint met hoghen doene
Vrouwen minne of ghi cont;

Hierom denkt Evax weer dat dapperheid zal leiden tot de liefde van Sibilie:

VI,748 [Hi] peinsde wel in sinen moet:
Salne minnen die vrouwe fiin
Dat moet bi vroemechede siin.

Evax treedt daarop in het krijt als kampioen in dienst van Sibilie en verslaat zo de koning van Arabië.

Door de houding van Sibilie komt het nog niet tot wederliefde, zodat Evax weer in ellende verkeert. Dan verklaart hij tegenover haar opnieuw: ‘Miin sterven, miin leven soe sidi’ (VI, 1309). Evax zegt dit tijdens een tweede gesprek in de boomgaard, dat een aan het eerste tegenovergesteld resultaat heeft. Sibilie komt nu met een voor Evax ‘scone gebot’ (VI, 1378): het plan om er samen vandoor te gaan. Zij kiest voor Evax, en wel zo radicaal dat zij voor hem haar hoge positie wil opgeven:

VI,1368 Om u sal ic den here miin
Laten ende miin conincrike,
Ende alle mine maghe rike.

Later treffen de twee elkaar in Compostela, wat Evax maakt tot ‘die overblijtste man / Die nie ter werelt liif gewan’ (VI, 1769-70). Twee jaar leeft hij samen met Sibilie. Was er voor hem eerst twee jaar ellende en waanzin, nu is het een en al liefde en vreugde.

Evax' levenswijze beantwoordt evenwel niet aan het thematische ideaal van de dichter. Dat blijkt uit een monoloog van Sibilie waarin zij het betreurt dat Evax, de beste ridder ooit, door haar verloren is gegaan. Door haar is hij ‘ter werelt doet’ (VI, 1889-1902; geciteerd beneden). Zij wil hier verandering in brengen, wat zij doet door heimelijk weg te gaan.

Als Evax weer alleen is, redt hij een meisje uit handen van een ridder die haar geweld heeft aangedaan. Daarna doet hij de wapenrusting van de verslagene aan, want:

VI,2033 Hi peinsde, soudi met enegen sinne
Weder comen an die conincginne,
Dat moeste met vroemheden sijn.

De aankleding is symbolisch voor Evax' terugkeer naar de staat van ridderschap. Hij beseft dat dapperheid het middel is om zijn geliefde te herwinnen.

De Arabieren, die voor de derde keer Aragon zijn binnengevallen, vormen de aanleiding tot de bekroning van Evax' loopbaan. Het is Evax' voornemen om met zijn ‘vromichheit’ Aragon vrede te brengen. Omdat de heren van het land die van hem verwachten, kiezen zij hem tot koning. Hij neemt het initiatief in de oorlog en onderwerpt de vijand. Hij doet dat in een nieuwe gestalte: van ‘een arm baetseleer’ is Evax opgeklommen tot ‘de koning van Arragon’ (VI, 2334-35). En in zulk een vorst mag het land zich verheugen:

VI,2405 Arragoen dat rike lant,
Dat te voren in crancker hant
Stont, heeft nu enen here
Die ontsien was herde sere.

Een programma van vorstenethiek komt hier even om de hoek kijken, met Evax in de rol van voorbeeldig landsheer. Zijn koningschap heeft ook een economisch effect, want door hem is er veiligheid in het land, tot profijt van de handel. Hierom bestellen kooplieden een cadeau, dat het blijde einde van het verhaal tot gevolg heeft. Via het borduurwerk van Sibilie, symbool van de liefdesstory, worden de twee herenigd. Voor Evax had Sibilie alles opgegeven. Maar hij is haar na de scheiding trouw

gebleven en huwt haar. De beste ridder heeft nu een ‘hoge’ vrouw aan zijn zijde: Sibilie, ‘die conincginne’.

Het bovenstaande laat zien dat verschillende passages in ‘Evax en Sibilie’ attenderen op aspecten van een hoofdthema. In de voortgang van de handeling blijkt dat het idealiter voor de held gaat om een integratie van ridderschap en liefde. Het is een hoofse integratie, in die zin dat deze zou moeten leiden tot ‘de vreugde van het land’.

In het tweede gedeelte van het verhaal hebben Evax en Sibilie iets weg van Tristan en Iseut. Hierdoor bevat de tekst een interessante intertekstuele achtergrond. Aan de ene kant roept de dichter door de relatie van de held met een gehuwde koningin het probleem op van de *Tristan*. Aan de andere kant opteert hij voor een thematiek van ‘chevalerie’ en ‘amour’ die ooit in de romanliteratuur als correctief van de *Tristan* werd gepresenteerd. Om een en ander toe te lichten, geef ik eerst een typering van de *Tristan* en van romans die daar kritisch op reageerden.

De *Tristan* in de kritiek

Vooraf moet gezegd dat spreken over dé *Tristan* een onduidelijkheid met zich meebrengt. De twee Franse romans over Tristan en Iseut, die van Thomas en Bérout, zijn alleen fragmentarisch overgeleverd, en van het verhaal bestonden verschillende versies, waaronder orale. Zoals Thomas al schreef: ‘cest cunte est mult divers’.⁶ Wanneer dan dichters reageren op de *Tristan*, is vaak moeilijk uit te maken op wat precies. Overigens, als auteurs elementen uit het Tristan-verhaal verwerken, komt het voor dat zij uit meer dan één versie putten. Dat zou erop kunnen wijzen, dat men in de receptie de verschillende varianten van de Tristan-story als een eenheid heeft gezien.

Hoe het ook zij, de *Tristan* heeft een geweldige uitstraling gehad. ‘Cette histoire se trouve, pour ainsi dire, au centre de toute la production “romanesque” du XIIe - et même du XIIIe - siècle’.⁷ De fascinatie voor het werk moet enorm zijn geweest. Maar tegelijkertijd riep het kritiek en protest op, meteen vanaf het begin.

6 Thomas, *Le Roman de Tristan*. Edité par F. Lecoy. Paris 1992, vs. 2107. Vertaling in: *Tristan et Iseut. Les poèmes français. La saga norroise*. Textes originaux et intégraux présentés, traduits et commentés par D. Lacroix et Ph. Walter. Paris 1989: ‘ce conte est fort varié’.

7 D. Delcourt, *L'éthique du changement dans le roman français du XIIe siècle*. Genève 1990, p. 33.

Typerend voor het ‘modernisme’ van de *Tristan*, en dan met name in de versie van Thomas (ca. 1170), is de positie van het individu tegenover de gemeenschap.⁸ Bepalend voor de existentie van Tristan en Iseut is de absolute liefde, een ‘fine amour’ die hen, door het feit dat Iseut een gehuwde koningin is, in oppositie brengt met de hofwereld. Hun utopia is gelegen in een privé-domein buiten het hof. Een getuigenis daarvan is de episode van de minnegrot, ‘la fossiure a la gent amant’.⁹ Gedurende een periode genieten de twee in een prachtig bouwwerk temidden van een paradijselijk landschap hun liefde. Aan het hof van koning Marc, Iseuts echtgenoot, is zij een probleem. Daar kan zij alleen in het verborgene en met gebruik van ‘list’ gepraktiseerd worden. Er is daar achterdocht, haat en bedreiging, wat zal leiden tot Tristans vlucht van het hof. Deze liefde gaat dan ook gepaard met droefheid en lijden - bij Thomas functioneert het rijmpaar ‘amour-dolor’ als Leitmotief - en draagt de dood in zich. Zoals Tristan zegt over de drank waarmee de minnarij begon: ‘El beivre fud la nostre mort’.¹⁰ Hij memoreert dit kort voor het slot van de roman, dat het tragische einde van het paar verhaalt.

Een feodale ethiek komt in dit werk, zoals in de versie van Béroul (ca. 1180), onder vuur te liggen. Tristan is immers de minnaar van de vrouw van Marc, zijn oom en zijn heer. Hij begaat dus feitelijk ontrouw, wat schande voor de koning en een probleem voor de ordo van het land inhoudt. Ook bestaat er geen eenheid tussen ‘amour’ en ‘chevalerie’. Tristan bevrijdt wel het land van Marc van schatplicht door de Ierse kampioen Morold te verslaan en hij is beroemd om zijn dapperheid, maar het is niet de liefde die leidt tot ridderlijke perfectie, tot acties die hem op een hoger plan brengen. Tijdens zijn relatie met Iseut is Tristans bestaan vaak zo aan haar gewijd dat hij ‘recreant’ is, dat wil zeggen: als ridder inactief.

Bij een strenge, ideologische interpretatie van de *Tristan* zou men dus, zoals gezegd over de roman van Thomas, kunnen beweren: ‘Die

8 Zie over deze ‘Gesellschaftsfeindlichkeit’ van de *Tristan* waartegen Chrétien de Troyes zou protesteren: E. Köhler, *Ideal und Wirklichkeit in der höfischen Epik. Studien zur Form der frühen Artus- und Graldichtung*. Tübingen 1970², p. 148-62. Hier tegenover staat de opvatting, Chrétiens omgang met de *Tristan* te zien als een vorm van literair spel. Vgl. E. Höfner, ‘Zum Verhältnis von Tristan- und Artusstoff im 12. Jahrhundert’. In: *Zeitschrift für französische Sprache und Literatur* 92 (1982), p. 289-323.

9 Niet overgeleverd in de tekst van Thomas, maar wel via het Middelhoogduits van Gottfried. Zie Gottfried von Strassburg, *Tristan*. [Translated by] A.T. Hatto. Harmondsworth 1960, episode 26.

10 Thomas, *Le Roman de Tristan*, vs. 1225. Vertaling: ‘Ce breuvage contenait notre propre mort’.

Entdeckung des Rechts des Individuums gegen die Gesellschaft [...] war zugleich die Entdeckung einer Wahrheit, die in ihrer Gegensätzlichkeit den Wahrheitsanspruch des höfischen Weltbildes in Frage stellen musste'; en 'Für die höfische Welt war Tristans Handlungsweise Verrat am ritterlichen Ideal'.¹¹ Een antwoord liet niet lang op zich wachten. Het werd geformuleerd door Chrétien de Troyes. Bijna al diens romans bevatten reacties, zodat het lijkt alsof hij door de *Tristan* was geobsedeerd.¹²

Reeds Chrétiens eersteling, *Erec et Enide* (ca. 1170), getuigt tegenover Tristan en Iseut van 'une volonté d'opposition et de dépassement'.¹³ In deze tekst leidt de handeling voor de held naar een hoog en positief doel. Maar eerst begaat Erec een faux pas, wanneer hij zich volledig overgeeft aan Enide, zijn pas verworven vrouw: 'Mes tant l'ama Erec d'amors, / que d'armes mes ne li chaloit' (vs. 2430-31).¹⁴ Hij vervalt tot een staat van 'recreantise' die we kunnen vergelijken met die van Tristan. Erec komt echter tot 'reveil'. Zodra hij hoort over de kritiek op zijn gedrag, begeeft hij zich samen met Enide 'en aventure' (vs. 2763), en volbrengt een reeks ridderdaden waarvan de laatste en de grootste er een is tot heil van een land. De naam van dit avontuur, Joie de la Cort (vs. 5417), is symbolisch voor het thematische ideaal van de roman. Erecs door de liefde van Enide geïnspireerde ridderschap leidt hier tot de vreugde van het hof. Ook treedt hij op als vertegenwoordiger van de gemeenschap. Erec overwint antihooftse machten en bevestigt daarmee de normen en de idealiteit van het hof van koning Artur. In *Erec et Enide* gaat het om een thematiek van integratie tussen liefde, ridderschap en hof. Dat is een hooftse thematiek die antithetisch staat tegenover de *Tristan*.

Chrétiens roman bevat een paar passages die expliciet verwijzen naar Tristan en Iseut.¹⁵ Ze dienen, naar ik veronderstel, als signaal voor het

11 Köhler, *Ideal und Wirklichkeit in der höfischen Epik*, p. 150 en 157.

12 Vgl. P. Gallais, *Genèse du roman occidental. Essais sur Tristan et Iseut et son modèle persan*. Paris 1974, hfdst. VII, 'La hantise tristanesque de Chrétien de Troyes'.

13 J. Frappier, *Chrétien de Troyes*. Paris 1968, p. 19.

14 Citaten naar: Chrétien de Troyes, *Erec et Enide*. Publié par M. Roques. Paris 1973. Vertaling in: Chrétien de Troyes, *Arthurian Romances*. Translated with an introduction and notes by W.W. Kibler. (*Erec et Enide* translated by C.W. Carroll). London 1991: 'But Erec was so in love with her that he cared no more for arms'.

15 Zie R. Baehr, 'Chrétien de Troyes und der Tristan'. In: *Sprachkunst. Internationale Beiträge zur Literaturwissenschaft* 2 (1971), p. 43-58. Overigens gaat Baehr, naar ik meen ten onrechte, voorbij aan het thematische contrast van *Erec et Enide* met de *Tristan*. Vgl. daarover: Gallais, *Genèse du roman occidental*, p. 57-60, 67, die *Erec et Enide* typeert als een 'Anti-Tristan'. Zie ook over de tegenstelling: S. Hofer, 'Erecstudien. I. "Erec" und "Tristan"'. In: *Zeitschrift für romanische Philologie* 62 (1942), p. 19-28.

publiek om de *Erec* te vergelijken met de *Tristan*. Het is overigens moeilijk uit te maken welke versie van het Tristan-verhaal Chrétien op het oog had. Voor latere auteurs, onder wie Heinric van de *Roman van Limborch*, kan het evenwel heel goed zo geweest zijn, dat zij *Erec et Enide* beluisterd en gelezen hebben als het antwoord op dé *Tristan*.

Chrétien's tweede roman, *Cligés*, is helemaal een contrafactuur van de *Tristan*.¹⁶ Degene die daarin de *Tristan* bestrijdt, is Fenice, de vrouwelijke hoofdpersoon in het tweede gedeelte van de roman. Haar situatie komt overeen met die van Iseut. Zij gaat trouwen met Alis, keizer van Constantinopel, haar liefde geldt echter Cligés, de neef van haar aanstaande. In geen geval wil zij met Cligés de liefde beleven op de wijze van Tristan en Iseut:

3105 Mialz voldroie estre desmanbree
 Que de nos deus fust remanbree
 L'amors d'Ysolt et de Tristan,
 Don mainte folie dit an,
 Et honte en est a reconter.
 Ja ne m'i porroie acorder
 A la vie qu'Isolz mena.
 Amors en li trop vilena,
 Que ses cuers fu a un entiers,
 Et ses cors fu a deus rentiers.¹⁷

De gedragwijze van Iseut veroordeelt Fenice, vanwege de scheiding tussen 'hart' en 'lichaam'. Immers, Iseut schonk haar hart aan Tristan, haar lichaam verdeelde zij onder twee mannen, Tristan en haar echtgenoot koning Marc.

Fenices helpster, de tovenaars Thessala, zorgt voor een oplossing die bestaat uit een komische toepassing van het beroemde motief uit de *Tristan* van de liefdesdrank. Een nieuwe toverdrank bewerkt een zinsbegoocheling bij Alis, waardoor hij in de waan verkeert met zijn echt-

16 Vgl. A. Fourier, *Le courant réaliste dans le roman courtois en France au moyen-âge*. Tome I: *Les débuts (XII^e siècle)*. Paris 1960, hfdst. II; H. Weber, *Chrestien und die Tristandichtung*. Frankfurt/M. 1976; L. Polak, *Chrétien de Troyes, Cligés*. London 1982, hfdst. 4; en M.A. Freeman, 'Cligés'. In: *The Romances of Chrétien de Troyes. A Symposium*. Edited by D. Kelly. Lexington 1985, p. 89-131.

17 Citaten naar: Chrétien de Troyes, *Cligés*. Publié par A. Micha. Paris 1975. Vertaling (Transl.-Kibler; zie n. 14): 'I'd rather be torn limb from limb than have our love remembered like that of Tristan and Isolde, which has become a source of mockery and makes me ashamed to talk of it. I could never agree to lead the life Isolde led. Love was greatly abased in her, for her heart was given entirely to one man, but her body was shared by two'.

genote de liefde te bedrijven. Zo weet Fenice de eenheid van hart en lichaam - ‘Qui a le cuer, cil a le cors’ (vs. 3123) - te bewaren voor Cligés.

Later wenst Fenice, alvorens zich aan Cligés over te geven, te ontkomen aan haar huwelijk met Alis, maar dat wel met behoud van haar eer. Zij wil niet wat Cligés voorstelt, namelijk er vandoor gaan naar het land van koning Artur:

5251 Car lors seroit par tot le monde
 Ausi come d'Ysolt la Blonde
 Et de Tristant de nos parlé;
 Quant nos an seriens alé,
 Et ci, et la, totes et tuit
 Blasmeroient nostre deduit.¹⁸

In haar ogen was de relatie van Tristan en Iseut toen deze niet meer geheim was, een schande.

Oplossing biedt een tweede komische toepassing van het motief van de liefdesdrank. Een door Thessala gebrouwen drankje bewerkt de schijndood van Fenice. Zij wordt met grote droefheid begraven in een tombe en daar 's nachts uitgehaald door Cligés, waarna het paar in een geheim onderkomen samenleeft in liefde. Zij leven nu als Tristan en Iseut in het isolement, maar dankzij Fenices list waardoor zij voor de wereld dood is, zonder dat men er aan het hof schande van kan spreken.

Deze list lukt niet helemaal. Op een dag ziet iemand de doodgewaande keizerin, waarop het paar vlucht naar Artur. Feitelijk ondergaat Fenice daarmee het lot van Iseut dat ze juist wilde vermijden. Wel is er, in tegenstelling tot het slot van de *Tristan*, een happy end. Alis sterft van ellende, de kroon van Griekenland is voor Cligés, en het liefdespaar trouwt.

In de *Cligés* is het Fenice die protesteert tegen de handelwijze van Iseut en die de geschiedenis van haar voorgangster wenst te corrigeren. Het resultaat en de middelen die Fenice gebruikt laten wel een ironische incongruentie zien tussen hoofse doctrine en handeling. Fenices alternatief voor de *Tristan* is een illusie, die slechts kan bestaan in ‘a world of magic fantasy.’¹⁹

18 Vertaling: ‘for then everyone would speak of us after we had left as they do of Isolde the Blonde and Tristan, and men and women everywhere would condemn our passion’.

19 Zie over de ironische conceptie van de *Cligés*: P. Haidu, *Aesthetic Distance in Chrétien de Troyes: Irony and Comedy in Cligés and Perceval*. Genève 1968, p. 82-112. Het citaat aldaar, p. 110.

In zijn volgende schepping, *Le Chevalier de la Charrete*, zette Chrétien de polemieek met de *Tristan* voort.²⁰ Hij herschreef enkele scènes daaruit om te laten zien dat zijn roman in corrigerende zin bedoeld is als *Neo-Tristan*.²¹ Toen Chrétien de *Charrete* schreef, werkte hij mogelijk gelijktijdig aan zijn *Chevalier au Lion*. Deze roman gaat, net als *Erec et Enide*, over de verhouding tussen ‘chevalerie’ en ‘amour’, en ook hierin verwerkte Chrétien ontleningen aan de *Tristan*.²² Pas in zijn allerlaatste werk, *Le Conte du Graal*, dat tendeeert naar een religieuze thematiek, lijkt hij over de *Tristan* gezwegen te hebben.

Een dominante van de Franstalige literatuurgeschiedenis in de tweede helft van de twaalfde eeuw was dus de uitdaging van de *Tristan*. Die leidde tot een reactie, waardoor de nieuwe roman van het type *Erec et Enide* thematisch in oppositie kwam te staan tot het verhaal van Tristan en Iseut.²³ De auteur van deze tegenbeweging, Chrétien de Troyes, was als verteller een briljant ironicus en als dichter een superieure beoefenaar van het literaire spel, ook in zijn omgang met de *Tristan*. Niettemin blijft het opmerkelijk dat het in zijn romans zoveel *Tristan* is wat de klok slaat.

Ook romanciers in de dertiende eeuw hadden de *Tristan* in gedachten. Een getuige is de auteur van *Amadas et Ydoine* (ca. 1210). De jonge held van deze roman, Amadas, raakt verliefd op Ydoine, dochter van de hertog van Bourgondië. Zij wijst hem woedend af, wat voor Amadas een periode van twee jaar grote ellende tot gevolg heeft. Pas bij de derde liefdesverklaring komt Ydoine tot inkeer en is ook zij in de ban van de minne. Wel stelt zij als voorwaarde dat Amadas eerst als ridder roem verwerft. Hierop onderscheidt hij zich drie jaar lang in toernooien op verschillende plaatsen in West-Europa. Tijdens de terugkeer naar Ydoine hoort Amadas dat zij uitgehuwelijkt is aan de graaf van Nevers.

20 Vgl. hierover J.C. Payen, ‘Lancelot contre Tristan: la conjuration d'un mythe subversif (réflexions sur l'idéologie romanesque au moyen âge)’. In: *Mélanges de langue et de littérature médiévales offerts à Pierre le Gentil*. Paris 1973, p. 617-32; E. Baumgartner, *Tristan et Iseut. De la légende aux recits en vers*. Paris 1987, p. 123-24; en M.T. Bruckner, *Shaping Romance. Interpretation, Truth, and Closure in Twelfth-Century French Fictions*. Philadelphia 1993, p. 94-104.

21 Vgl. Gallais, *Genèse du roman occidental*, p. 67-71.

22 Vgl. K.D. Uitti, ‘Intertextuality in *Le Chevalier au lion*’. In: *Dalhousie French Studies* 2 (1980), p. 3-13. Het artikel maakt ook deel uit van Uitti's ‘*Le Chevalier au Lion (Yvain)*’. In: *The Romances of Chrétien de Troyes*, p. 182-231 (p. 219-27).

23 Vgl. Payen, ‘Lancelot contre Tristan: la conjuration d'un mythe subversif’, p. 618: ‘1) les *Tristan* en vers ont tout autant inquiété leurs lecteurs qu'ils les ont bouleversés; 2) cette inquiétude est rendue sensible par la façon dont les romanciers cherchent à conjurer ce mythe qui les trouble; 3) leur reaction a contribué à l'élaboration d'un idéal chevaleresque de l'amour’.

Door dat bericht wordt hij waanzinnig. Ydoine krijgt intussen met behulp van tovenaressen gedaan dat haar echtgenoot afziet van het liefdesspel, zodat ze haar maagdom kan bewaren voor hem die zij bemint. Zij lijdt onder de afwezigheid van Amadas en laat hem zoeken. Als zij hoort waar de waanzinnige is, wendt zij tegenover haar echtgenoot voor een pelgrimage naar Rome te moeten ondernemen. Op die manier vindt zij Amadas terug en zorgt voor zijn genezing. Er volgen nog vele verwickelingen, maar het gelukkige slot is dat Ydoine met een list gedaan krijgt dat haar echtgenoot toestemt in een scheiding, waarna zij haar geliefde trouwt.

De situatie waarin Ydoine verkeert als vrouw tussen twee mannen, echtgenoot en geliefde, lijkt weer, net als die van Fenice in *Cligés*, op die van Iseut in de *Tristan*. In *Amadas et Ydoine* komt Tristan ook ter sprake, bijvoorbeeld op het moment dat Ydoine de liefde van Amadas beantwoordt. De verteller spreekt daar van een op ‘natuurlijke’ wijze ontstane ‘fine amour’, die hij afzet tegen de fatale, door een toverdrank ontstane passie van Tristan:

1183 Ne leur vint pas pour manger fruit,
 Ne pour boire, ce sachiés tuit,
 Por coi li pluseur destruit sont
 Qui ça arrieres amé ont,
 Com de Tristran dont vous avés
 Oï, et de pluseurs assés.²⁴

De dichter laat hier melding maken van een vaker geuite kritiek op de Tristan-minne.²⁵

Wie de *Tristan* kende, en hen spreekt de verteller aan in de geciteerde verzen, kon overgaan tot een verdergaande vergelijking, om tot het inzicht te geraken dat *Amadas et Ydoine* een positieve versie van de *Tristan* is. In beide romans gaat het om een allesbepalende liefde die gepaard gaat met diep lijden. Maar het verschil is dat deze in *Amadas* niet leidt tot de dood, maar tot het leven. Ook op het gebied van hoofse ethiek

24 Geciteerd naar: *Amadas et Ydoine. Roman du XIIIe siècle*. Edité par J.R. Reinhard. Paris 1974. Vertaling in: *Amadas et Ydoine. Roman du XIII^e siècle*. [Traduction] par J.C. Aubailly. Paris 1986: ‘Elle ne leur est pas venue pour avoir croqué un fruit ou bu un philtre, sachez le tous, à cause de quoi plusieurs de ceux qui, jadis, ont aimé, ont été anéantis, comme Tristan dont vous avez entendu parler et plusieurs autres’.

25 O.a. in een roman van Jean Renart, *L'Escoufle*, die men ook heeft geïnterpreteerd als een correctie op de *Tristan*. Vgl. A. Adams, ‘Jean Renart's *L'Escoufle* and the Tristan Legend: Moderation Rewarded’. In: *Rewards and Punishments in the Arthurian Romances and Lyric Poetry of Mediaeval France. Essays presented to Kenneth Varty on the occasion of his sixtieth birthday*. Edited by P.V. Davies and A.J. Kennedy. Woodbridge 1987, p. 1-7.

is er een groot verschil. Ydoine bewaart in tegenstelling tot Iseut de eenheid van hart en lichaam voor haar geliefde en slaagt erin met behoud van eer hem te trouwen. Met haar strategie lijkt zij een tweede Fenice, de anti-Iseut in Chrétiens *Cligés*. Zo reserveert ook Ydoine door betovering van de echtgenoot haar lichaam voor degene die ze bemint. Een en ander kan dus tot de gedachte leiden dat *Amadas et Ydoine* geschreven is als ‘an anti-Tristan, portraying a natural love in which morality [...] is not offended’.²⁶

De hoofdpersoon van *Amadas et Ydoine* was blijkens verwijzingen een bekende held bij auteurs in de Middelnederlandse literatuur. Hij wordt ook genoemd in de *Roman van Limborch*.²⁷ Daarin zijn het onder andere Evax en Sibilie wier rol een paar overeenkomsten vertoont met die van Amadas en Ydoine.

In de Dietse roman is het Sibilie die Evax eerst, net als Ydoine dat Amadas doet, op een harde manier afwijst. Het gevolg is een periode van krankzinnigheid van de held tot droefheid van het hof. In een verhevigde mate maakte Amadas, nadat hij hoorde over het huwelijk van Ydoine, zoiets door, een toestand die de dichter van de *Limborch* laat memoreren: ‘Geliic dat dede Amedas, / Die .iii. jaer van minnen verwoet was’ (XI, vs. 849-50).²⁸ Sibilie maakt haar echtgenoot wijs dat ze op pelgrimage moet, voor haar het middel om zich bij Evax te voegen. Iets dergelijks deed Ydoine met betrekking tot Amadas. Deze laatste overeenkomst van ‘Evax en Sibilie’ met *Amadas et Ydoine* hangt samen met een gemeenschappelijke probleemstelling: de liefde van een jonge ridder en een gehuwde vorstin.

Aan het begin van deze literaire configuratie staat de *Tristan*, die werd gevolgd door het snelle antwoord van Chrétien de Troyes. Ruim een eeuw later pakte de dichter van ‘Evax en Sibilie’, zo lijkt het, de

26 Vgl. A. Adams, ‘*Amadas et Ydoine* and Thomas’ *Tristan*’. In: *Forum for Modern Language Studies* 14 (1978), p. 247-54. Het citaat aldaar, p. 253. Zie ook idem, ‘The Old French Tristan Poems and the Tradition of Verse Romance’. In: *Tristania* 12 (1986-87), p. 60-68.

27 Boek XI, vs. 849-50. Uitvoerder in een andere redactie. Zie *Roman van Heinric en Margriete van Limborch*. Uitgegeven volgens het Brusselse handschrift [door] T.H.A. Meesters. Amsterdam-Antwerpen 1951, XI, vs. 1178-89. Zie over de overeenkomsten met *Amadas et Ydoine*: Janssens, *Analyse van de structuur en de verhaaltechniek in de hoofse, oorspronkelijk Middelnederlandse ridderroman*, p. 168-69.

28 Een eerdere verwijzing in de Mnl. literatuur is van Jacob van Maerlant. Zie *Alexanders Geesten* - uitgegeven door J. Franck. Leiden [1882] - VIII, vs. 112-13: ‘(die vrouwe) daer Amadis was dore / So dul wel langhe wile’. De verwijzing in de *Limborch* - in de redactie van de ed.-Meesters - lijkt krankzinnigheid bij Amadas te suggereren na de afwijzing door Ydoine, wat de parallelie met *Amadas et Ydoine* versterkt.

draad van dit debat over de *Tristan* op. Hij stelt een thematiek aan de orde van liefde en ridderschap, en dat is een terugkeer naar het begin van het debat, toen Chrétiens *Erec et Enide* moest dienen als een correctie op de Tristan-minne. Ook zijn er parallellen met Chrétiens *Cligés* als *Anti-Tristan*, wat te maken heeft met de rol van de heldin.

Sibilie

Wat opvalt in de geschiedenis van Evax en Sibilie, is de leidende rol van de heldin. Zij deelt die met voorgangsters als Fenice en Ydoine, die eenzelfde probleem tot een oplossing moesten zien te brengen.

Het eerste dat de Dietse auteur over Sibilie laat vermelden, is haar jeugdige leeftijd: ‘een kint maer’ (V, vs. 843). Niettemin treedt zij van meet af aan op als iemand die politiek leiding geeft. De verteller noemt haar voortdurend ‘die conincginne’, ook wanneer zij die positie heeft opgegeven, bijvoorbeeld als zij in Venetië leeft als ‘wercwif’. Sibilie is een jonge vrouw die altijd de statuur van een koningin behoudt.

Wanneer Evax en Echites aan het hof van Aragon verschijnen en de koning afwijzend reageert op hun aanbod van hulp, is het Sibilie die ingrijpt. Zodra ‘die conincginne’ de twee helden ziet, neemt zij het initiatief: ‘Dese ridders willic onthouden beide’ (V, vs. 1003). Daarna is het door toedoen van Sibilie dat Evax in de eerste twee oorlogen met de Arabieren strijdt in dienst van haar. Hiermee handelt zij tot heil van het land.

De liefde van Evax wijst Sibilie aanvankelijk op niet mis te verstane wijze af. Haar beantwoorden, acht zij grote schande, omdat zij een gehuwde vorstin is. De koningin spreekt hier hardvochtig tot haar helper. Als Evax waanzinnig is geworden, heeft zij niettemin medelijden met hem. Later, wanneer Aragon door de tweede inval van de Arabieren ten onder dreigt te gaan, wenst ze zijn herstel, zij het als reactie op het verwijt van Colette dat Evax, ‘die vroemste ridder die de werelt binnen heeft’, door haar ‘bedoerven es’ (VI, vs. 457-59). Vervolgens inspireert Sibilie haar aanbidder tot dapperheid. Maar een overspelige relatie wil zij niet:

VI,1026 Maer inne woude niet dat miin
Ware die werelt ende ic hare vrouwe,
Ende ic dade minen man ontrouwe.

Voor de goede zaak heeft Sibilie met een blijde boodschap Evax van zijn waanzin doen genezen. Daarna vraagt Evax haar om troost, wat Sibilie in verlegenheid brengt:

VI,721 Die vrouwe, die hare scaemde sere,
 Peinsde wat si den here
 Gheantwerden mach, daer hi
 Iet vertroest mach siin bi,
 Dat sine niet en verdrive
 Ende oec in hare ere blive;

Zij wil hem aanzetten tot de strijd voor haar land, maar ook haar eer bewaren. Hierop spreekt zij woorden die de held bemoedigen, en bedenkt:

VI,758 Nu sal dese riddre goet
 Pinen om onse lant meer
 Dan hi hadde ghedaen eer.

Sibilie gaat bij haar inspiratie van de held wel heel ver. Ze stelt zichzelf als beloning van zijn dapperheid in het vooruitzicht, maar na zijn overwinning houdt zij de boot weer af. Toch mag gezegd dat Sibilie met betrekking tot Evax, die haar liefde wenst, primair handelt met het oog op de redding van Aragon. Haar echtgenoot, de koning, is vanwege zijn hoge leeftijd niet meer in staat zijn land te verdedigen. Met deze voorstelling van zaken wil de dichter, zo veronderstel ik, een mogelijke negatieve gedachte over het gedrag van Sibilie wegnemen.²⁹ Wanneer zij tenslotte toch kiest voor Evax, is dat welhaast onvermijdelijk, gezien haar belofte waaraan hij appeleert, en zijn inspanningen voor haar land.

Wanneer Sibilie overstag gaat, blijkt dat zij reeds een plan heeft bedacht voor de toekomst. De regie van de handeling berust weer bij haar. Evax moet zijn begrafenis in scène zetten, als voorbereiding op hun ontmoeting later in Compostela. Sibilies keuze voor Evax houdt in, dat zij haar echtgenoot zal verlaten:

VI,1363 Sint ic uwen wille doe
 Sone comicker nemmermeer toe,
 Minen here den coninc, minen man,
 Dien ic nochtan goets an.
 Inne wille hare tweer wiif niet siin.

Wie de *Cligés* kent, mag wel een uitroep teken zetten bij wat Sibilie zegt in het laatste vers. Want evenmin als Fenice wil Sibilie de vrouw zijn van twee mannen.

29 Om die reden wellicht heeft de dichter Sibilie ook niet getekend als een slachtoffer van de liefde. Opvallend is immers dat hij geen beschrijving geeft van haar ‘innamoramento’.

Sibilie gaat daarvoor, net als Fenice, te werk met de list van de schijndood. En dat in een dubbele versie: eerst Evax en later zij zelf.³⁰ Voordat zij aan de hare begint en tegenover haar echtgenoot met het verhaal komt dat ze op bedevaart moet, is er het probleem van schande bij haar vlucht naar Evax: ‘Ende peinsde, het ware grote onnere / Waer ment ghevreischte nemmermere’ (VI, vs. 1531-32). Sibilie wil, weer net als Fenice, zonder verlies van haar eer, dus zonder dat het hof er schande van kan spreken, bij hem zijn. En daarin zal zij beter slagen dan Fenice, want haar list gelukt volkomen. De hofwereld zal het liefdesbestaan van Sibilie en Evax immers niet ontdekken.

Als de twee samen zijn, is het weer een actie van Sibilie die zorgt voor een wending. Zij beseft dat Evax door de liefde vervallen is tot ‘recreantise’ en gaat daarom heimelijk weg. Haar leven hierna heeft iets van een boetedoening, want in Venetië leidt zij het nederige bestaan van werkvrouw. Daaraan komt een einde door de komst van koning Evax. Na het huwelijk met hem wordt zij weer koningin van Aragon.

Wanneer Sibilie uitspreekt dat zij niet de vrouw van twee mannen wil zijn, is dat mogelijk ook bedoeld als kritiek op de heldin van de *Tristan*. In ieder geval is er alle reden om haar rol te vergelijken met die van Iseut, want Sibilie komt in eenzelfde situatie terecht: een getrouwde koningin die een liefdesverhouding krijgt met de beste ridder aan het hof van haar man.

Wanneer Evax haar als vriendin krijgt, is dat de beloning voor zijn ridderschap. Sibilie gaat dan de gedragswijze van Iseut, die tijdens haar huwelijk een overspelige liefde beleefde met Tristan, uit de weg door te kiezen voor Evax en haar bestaan als echtgenote aan het hof te laten ‘doodgaan’. De twee leven daarna samen in vreugde, maar dat is wel een bestaan in het isolement, iets waar Tristan en Iseut ooit toe overgingen. Vervolgens komt Sibilie tot het inzicht dat hun leefwijze verkeerd is, omdat haar partner door haar als ridder gestorven is. Zij geeft hem de kans tot wederopstanding, wat fraai gelukt als Evax zijn ridderschap weer gebruikt tot heil van Aragon en koning wordt. Daarna kan hij haar in het publiek inhalen als echtgenote en koningin.

30 In opdracht van Sibilie gaat Evax als volgt te werk. Hij roept de hulp in van zijn knecht Jonet, doet zich voor als ernstig ziek, gaat dood ‘alst hem best dochte’ en wordt begraven tot grote droefheid van het hof, waarna Jonet hem 's nachts uit het graf haalt (VI, vs. 1345-55; 1379-1467). Hetzelfde gebeurt in de *Cligés* met Fenice (vs. 5273-85; 5424-75; 5988-6138), ook al is Chrétiens voorstelling van de list veel uitvoeriger. Met andere woorden: in de Dietse *Neo-Tristan* gaat de held te werk als de heldin in de Franse van Chrétien.

Als we dus ‘Evax en Sibilie’ zouden typeren als een correctie op kleine schaal van de *Tristan*, dan moet gezegd dat het de vrouwelijke hoofdpersoon is die deze correctie in goede banen leidt.

Evax en Sibilie in het woud

De leefwijze van het paar in de periode die voorafgaat aan Sibilies inzicht omtrent het verkeerde daarvan komt, zoals gezegd, overeen met die van Tristan en Iseut. Vervolgens is er de correctie als gevolg van een kritische gedachte van Sibilie, en die gaat, zoals we hierna zullen zien, terug op Chrétiens *Erec et Enide*. Met andere woorden: door de rol van de heldin is er in ‘Evax en Sibilie’ ook een ombuiging van een Tristan-liefde naar een die ooit in de literatuur antithetisch stond tegenover de *Tristan*.

Deze ombuiging is aan de orde in een voor de thematiek cruciale episode, die van het samenleven van Evax en Sibilie na hun ontmoeting in Compostela, wat twee jaar duurt. Hun kleren worden slecht en ze verkeren in armoede, maar niets kan hen deren: ‘Deen vergaets metten andren wale’ (VI, vs. 1805). Zij houden zich op ‘int wout’ (VI, vs. 1815), en dan volgt een scène met gesproken woord die door vorm en inhoud een bijzondere plaats inneemt in de opbouw van het verhaal (VI, vs. 1827-1912). Eerst spreekt Evax, terwijl Sibilie slaapt, een monoloog uit waarin hij haar lot beklagt:

VI,1832 God here van hemelrike,
 En was oit ene conincginne vri,
 Die hare selve dore mi
 Heeft gheworpen in sorghen sere!
 Maer ic was een arm here,
 Ende niet werdich dat si
 Hadde ghesproken jeghen mi;
 Si was mechtich ende rike,
 Ende moet nu armelike
 Leven ende gaen dor minen wille.

Wat later gebeurt het omgekeerde. Terwijl Evax slaapt, uit Sibilie een klaagrede over hem:

VI,1889 Ende seide: ‘God gheweldich here,
 Ja en es verloren sere
 Die vroemste riddre die leeft,
 Entie coenste, waer men heeft
 Enichs ridders te doene.

Helpe! wat maecti in Arragoen
 Grote daet, die riddre vri,
 Die nu al verloren si
 Bi mi, dies ic werdich niet en ben,
 Dat hi soe sinen sen
 Ane mi gheleit heeft, daer hi al
 Ere bi vergheten sal.
 Dore mi es hi ter werelt doet,
 Die van dogeden es sonder ghenoot.

Sibilies klacht mondt uit in het besluit dat zij dit verlies zal herstellen door er vandoor te gaan.

Deze clausen zijn programmatisch voor de thematiek van het verhaal. Door de liefde heeft Sibilie haar positie als koningin verloren en heeft Evax zijn hoofse taak als ridder opgegeven. De beide clausen stellen e contrario vast wat voor de twee de ideale hoofse gedragswijze zou moeten zijn.

Nu is het opvallend dat deze handeling een overeenkomst vertoont met een episode in de *Tristan* van Bérout, die van het leven in het woud.³¹ Wanneer koning Marc de relatie tussen Tristan en Iseut heeft ontdekt en hen ter dood heeft veroordeeld, weet Tristan te ontsnappen en Iseut te bevrijden. Samen vluchten ze naar het bos van Morrois, waar zij een paar jaar doorbrengen. Dat is voor hen een hard bestaan: ‘Aspre vie meinent et dure’ (vs. 1364).³² Hun kleren rafelen uiteen, maar door de liefde heeft de ellende geen vat op hen: ‘l’un por l’autre ne le sent’ (vs. 1785). Evax en Sibilie zijn niet, zoals het paar in de roman van Bérout, veroordeelde en vluchtende outcasts maar wel leven zij als Tristan en Iseut in het woud. Al of niet toevallig is vers 1805 in de Dietse roman (geciteerd boven) bijna een citaat van vers 1785 uit de *Tristan*. En de overeenkomst gaat nog verder.

Op een dag, als na drie jaar de magische werking van de liefdesdrank is afgenomen,³³ komen Tristan en Iseut tot nadenken over de onwaardigheid van hun bestaan, en beklagen zij hun lot. Eerst is het Tristan die een monoloog uitspreekt waarin hij zijn verlies van ridderschap betreurt:

31 Deze overeenkomst werd eerder aangewezen in: Janssens, *Analyse van de structuur en de verhaaltechniek in de hoofse, oorspronkelijk Middelnederlandse ridderroman*, p. 341-44.

32 Citaten naar: Bérout, *The Romance of Tristan*. Edited and translated by N.J. Lacy. New York-London 1989. Vertaling: ‘They were leading a hard and painful life’.

33 Een gegeven dat kenmerkend is voor de zgn. ‘version commune’. In de versie van Thomas komt dat niet voor.

2165 Oublié ai chevalerie,
 A seure cort et baronie.
 Ge sui essillié du païs,
 Tot m'est failli et vair et gris,
 Ne sui a cort a chevaliers.³⁴

Ook beklagt hij Iseut, die door hem in ellende in het woud leeft in plaats van in luxe aan het hof:

2179 Et poise moi de de la roïne,
 Qui je doins loge por cortine.
 En bois est, et si peüst estre
 En beles chanbres, o son estre,
 Portendues de dras de soie.
 Por moi a prise male voie.³⁵

Tristan zou nu de kracht wensen Iseut in vrede terug te laten gaan naar haar echtgenoot.

Meteen hierna laat Iseut horen dat ook zij het verlies van haar status als koningin betreurt:

2201 Sovent disoit: ‘Lasse, dolente,
 Pourquoi eüstes vos jovente?
 En bois estes com autre serve,
 Petit trovez qui ci vus serve.
 Je suis roïne, mais le non
 En ai perdu par ma poison
 Que nos beümes en la mer.’³⁶

Vervolgens wenden de twee zich tot een heremiet, wat ertoe leidt dat Iseut met eer terugkeert aan het hof als echtgenote van koning Marc. Het neemt niet weg, dat het contact met Tristan, voor wie aan het hof geen plaats meer is, heimelijk wordt voortgezet.

In de *Roman van Limborch* vertonen de leefwijze van Evax en Sibilie en de inhoud van hun klachten overeenkomsten met die van het paar in de *Tristan*. De gelijkenis is van die aard, dat we mogen aannemen dat

34 Vertaling: ‘I have forgotten chivalry, the court, and the knightly life. I am living in exile, I am deprived of furs and fine clothes, and I am no longer at court in the company of knights’.

35 Vertaling: ‘And I am distressed for the queen, to whom I gave a hut instead of a curtained chamber. She lives in the forest, when she could be in beautiful rooms decorated with silk, in the company of her attendants. Because of me, she has gone astray’.

36 Vertaling: ‘She kept repeating to herself: ‘Alas, miserable woman! How you have wasted your youth! You are living in the forest like a serf, with no one to serve you here. I am a queen, but I have lost that title because of the potion we drank at sea.’

de Dietse dichter Bérouls roman als bron heeft gebruikt. De ontlening gaat wel gepaard met veranderingen. Een opvallende betreft de rol van de vrouw. Waar Iseut alleen klaagt over zichzelf, treurt Sibilie over haar partner. Zij is het die oog heeft voor het hoofse ideaal waaraan haar geliefde zou moeten voldoen.

De vraag is nu om welke reden de Dietse dichter heeft ontleend aan de roman van Béroul. Een mogelijk antwoord is dat juist deze episode in de *Tristan* een negatief aspect belicht van een thematiek dat hij aan de orde wilde stellen. Waar in de versie van Thomas het verblijf van de twee buiten het hof - in de episode van de minnegrot - gesitueerd is in een ideale locus amoenus, geldt bij Béroul het tegendeel. In zijn tekst functioneert het bos waarin de gelieven vertoeven als een 'Raum der Unhöflichkeit, der in Opposition steht zum Hofe'.³⁷ Zoals Tristan en Iseut ook zelf verwoorden, handelen ze daar in strijd met wat hun sociale taak en positie zouden moeten zijn als ridder en koningin aan het hof. De episode van Morrois is daarmee 'l'espace essentiel du récit dans la mesure où il est éblématique [...] du caractère intenable, à terme, d'un amour vécu en dehors des pratiques et des rituels de la société'.³⁸ In de *Limborch* actualiseert de ontlening aan Béroul het verblijf van Evax en Sibilie in het woud als een onhoofse levenswijze. Het is een faux pas die gecorrigeerd moet worden, wat zal gebeuren door de actie van Sibilie.

Eerder hebben we gezien hoe Chrétien's *Erec et Enide* de antithese is van de *Tristan*. Daarom is het curieus dat in de betreffende scène van 'Evax en Sibilie' ook een ontlening is opgenomen aan een voor de thematiek bepalende episode uit *Erec et Enide*. In de Dietse roman zijn de twee monologen ingebed in een scène waarin de een slaapt en de ander spreekt. Eerst, als Sibilie slaapt, bekijkt Evax haar: 'Die riddre die besachse wale' (VI, vs. 1829). Hierop uit hij zijn klacht over Sibilies verloren status als koningin. Daarna weent Evax zo hevig dat Sibilie wakker wordt van zijn tranen. Zij vraagt naar de reden van zijn droefheid. Evax ontkent dat hij heeft geweend, maar na aandringen van Sibilie herhaalt hij zijn klacht (VI, vs. 1842-75). Sibilie stelt Evax gerust, waarna een omkering volgt. Nu is het Evax die slaapt, terwijl

37 Vgl. Höfner, 'Zum Verhältnis von Tristan- und Artusstoff im 12. Jahrhundert', p. 311-13. Het citaat op p. 311. Vgl. ook P. Wunderli, 'Der Wald als Ort der Asozialität. Aspekte der altfranzösischen Epik'. In: *Der Wald im Mittelalter und Renaissance*. J. Semmler (Hrsg.). Düsseldorf 1991, p. 69-112.

38 Baumgartner, *Tristan et Iseut*, p. 50.

Sibilie hèm wenend bekijkt: ‘Ende doene die vrouwe ansach, / Wenesi al dat si mach’ (VI, vs. 1887-88). Vervolgens uit zij haar klacht dat door haar de beste ridder ter wereld verloren is gegaan (VI, vs. 1889-1902; geciteerd boven).

In *Erec et Enide* is in de crisisepisode van de roman de verdwenen eenheid tussen ‘chevalerie’ en ‘amour’ aan de orde. De setting is dat Erec slaapt en Enide wakker ligt: ‘Cil dormi et cele veilla’ (vs. 2475).³⁹ Enide bekijkt haar partner met geweent:

2486 Son seignor a mont et a val
comança tant a regarder;
le cors vit bel et le vis cler,
et plora de si grant ravine
que, plorant, desor la peitrine
an chieent les lermes sor lui.⁴⁰

Haar probleem is Erecs ‘recreantise’, die de ridders in het land bekritisieren. Daarom spreekt Enide de klacht uit dat door haar de beste ridder ter wereld daartoe vervallen is:

2494 Bien me doit essorbir la terre,
quant toz li miaudres chevaliers,
li plus hardiz et li plus fiers,
qui onques fust ne cuens ne rois,
li plus lëax, li plus cortois,
a del tot an tot relanquie
por moi tote chevalerie.⁴¹

Erec wordt wakker en wil weten waarom Enide huilt. Zij doet alsof er niets aan de hand is, maar Erec neemt daar geen genoegen mee, waarop Enide vertelt hoe men klaagt over zijn teloorgang (vs. 2503-71). Het gevolg is dat Erec haar gebiedt zich gereed te maken ‘por chevauchier’. Met Enide begint hij aan een avonturetocht die zal leiden tot een ideale, hoofse samenhang van ridderschap en liefde.

De scène in de *Limborch* ziet eruit als een variatie op die van *Erec et Enide*. Eerst is er een omkering. In de tekst van Heinric verneemt de

39 Citaten naar: ed.-Roques (zie n. 14).

40 Vertaling (zie n. 14): ‘She began to contemplate her lord from head to foot; she saw his handsome body and fair face and wept so violently that, as she wept, her tears fell upon his chest’.

41 Vertaling: ‘The earth should truly swallow me up, since the very best of knights - the boldest and the bravest, the most loyal, the most courteous that was ever count or king - has completely abandoned all chivalry because of me’.

vrouw de klacht van de man zoals bij Chrétien de man die van de vrouw. Vervolgens is er de overeenkomst, wanneer Evax slaapt en Sibilie haar klacht uit. Hierdoor is er de verandering wat betreft de rol van de vrouw in vergelijking met de overeenkomstige episode in de *Tristan* van Bérout. In de *Tristan* is het de held die zelf klaagt over zijn 'recreantise', in de *Limborch* is het Sibilie die klaagt over dat verlies bij de ander. Een verschil met Erec is weer dat Evax de woorden van Sibilie niet hoort. Sibilies wens is dan ook een herstel van Evax' positie - 'dat ic betren sal' (VI, vs. 1908) -, wat zal lukken door haar vertrek.

De Dietse dichter heeft zijn verslag over het leven en spreken van Evax en Sibilie in het woud samengesteld door variërend te ontlenen aan twee episoden uit twee romans die eenzelfde problematiek verwoorden.⁴² Zou nu deze combinatie intertekstueel bedoeld zijn? Beoogde de dichter dat zijn publiek de ontleningen en variaties zou herkennen? Voor het verstaan van de roman en zijn thematisch oogmerk is zoiets geenszins noodzakelijk. Maar toch, als een moderne lezer die een beetje thuis is in de romans van Chrétien en de *Tristan* de ontleningen gemakkelijk ontdekt, waarom zouden er dan onder Heinrics publiek geen literair geverseerde luisteraars zijn geweest voor wie hetzelfde gold? Het ging de dichter immers, naar ik veronderstel, om een liefdescasus als die in de *Tristan* en om een thematiek als die in *Erec et Enide*. Men bedenke ook dat de episoden waaraan is ontleend, thematisch 'zwaargeladen' zijn en daardoor in het geheugen gegrift geweest zullen zijn.⁴³

Laten we evenwel voorlopig de scène van Evax en Sibilie in het woud bezien vanuit het oogpunt van de dichter. Wat hij daar geschreven heeft, mogen we met recht typeren als 'une molt bele conjointure'. Twee passages uit twee literaire bronnen heeft hij gecombineerd tot een scène die illustratief is voor de thematiek die hij naar voren wilde brengen. Hij plaatst zijn heldin in een Iseut- en zijn held in een Tristan-situatie, waarop hij een correctie laat volgen naar de hoofse thematiek van liefde en ridderschap. Alsof hij de *Tristan* ombuigt naar een thematische antipode als *Erec et Enide*.

42 Van het verhaal bestaat ook een andere, nogal drakerige versie, die overgeleverd is in een Duits handschrift: *Der Herzog von Braunschweig*. Daarin speelt de hier besproken scène zich af - na het verblijf van het paar in Venetië! - aan het strand. Deze is korter dan in de versie van Heinric, en daarin zijn de verbanden met de *Tristan* en *Erec et Enide* grotendeels verdwenen. Vgl. *Deutsche Handschriften in England*. Beschrieben von R. Priebisch. Erster Band. Erlangen 1896, p. 211-12.

43 Een getuigenis hiervan is dat Chrétiens scène ook parodistisch is verwerkt in fabliau's. Vgl. A. Gier, 'Cil dormi et cele veilla: ein Reflex des literarischen Gesprächs in den Fabliaux'. In: *Zeitschrift für romanische Philologie* 102 (1986), p. 88-93.

Ten slotte

Inmiddels moge duidelijk zijn, dat ‘Evax en Sibilie’ als antwoord op de *Tristan* van een ander gehalte is dan bijvoorbeeld Chrétiens *Cligés*. Bij Chrétien gaat het om ironie en om spel met literatuur als fictie. Met tovermiddelen die een illusie creëren, gaat zijn heldin de *Tristan* te lijf. In ‘Evax en Sibilie’ oogt het allemaal veel serieuzer. In het verhaal van de Dietse auteur gaat het om de casus van een arme ridder die ‘te hoghe’ liefheeft. En zijn tegenspeler is een jonge vrouw die serieus antwoord geeft op de vraag: hoe kan deze liefde beantwoorden aan een hoofs wereldbeeld?

Wel heeft de Dietse auteur, naar ik denk, aan de *Cligés* het motief van de schijndood ontleend als middel om zijn heldenpaar voor een schandelijk gedrag als dat van Tristan en Iseut te behoeden. Zulk een ontlening wekt de indruk dat Franse literatuur voor hem een arsenaal was waaruit hij bouwstenen kon ontlenen voor de schepping van een eigen compositie. Met dit procédé komt hij uit de verf als een late deelnemer aan het literaire debat over de *Tristan*, maar wel een creatieve. Wat eens een controverser was in de romankunst, werkte hij om tot nieuwe literatuur. Hij schreef een nieuwe, hoofse oplossing voor het probleem van de held en de getrouwde vrouw.

Roel ZEMEL
(V.U., Amsterdam)

Summary

The story of Evax and Sibilie, which is part of the *Roman van Limborch*, is about the love of a poor knight for a married queen. Thematically it raises the issue of the relation between ‘amour’ and ‘chevalerie’. This text is quite special because of its attitude towards the *Tristan*. At one stage Evax and Sibilie's way of living corresponds to that of Tristan and Iseut. However, this is followed by a correction which resembles the thematic ideal of *Erec et Enide* by Chrétien de Troyes, the first romance to criticize the *Tristan*. The creator of ‘Evax and Sibilie’ should therefore be added to the line of authors who had joined the debate on the *Tristan*.